

บทที่ ๑

บทนำ

๑. หลักการและเหตุผลที่ต้องรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

ตำนานเป็นเรื่องราวในอดีตที่เล่าขานผ่านกาลเวลามายาวนาน มีการถ่ายทอดและสืบทอดต่อ ๆ กันมาจากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นใหม่ ตัวตำนานมีทั้งที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและตำนานที่เป็นมุขปาฐะ เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติบ้านเมือง สถานที่สำคัญ วัตถุสิ่งของ และบุคคลสำคัญรวมถึงเทพเจ้า เทวดาอารักษ์ และผีสิงนางไม้ ตำนานที่สำคัญพบมีทุกภาคของประเทศไทย เช่น ตำนานเมืองเชียงใหม่ ตำนานสิงหนวัติ ตำนานจามเทวีวงศ์ของภาคเหนือ ตำนานพระธาตุพนมหรือตำนานอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุแช่แห้งของภาคอีสาน ตำนานท้าวอุ๋ทอง ตำนานพญากงพญาพาน ตำนานพระพุทธรูปของภาคกลาง ตำนานนางเลียดขาว ตำนานแม่เจ้าอยู่หัว ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือตำนานหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดของภาคใต้ เป็นต้น ตำนานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นที่รู้จักในวงวิชาการและบุคคลทั่วไปเนื่องจากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และมีการจัดพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง แต่ตำนานเรื่องหนึ่งของภาคใต้ที่สำคัญและแพร่หลายมากในปัจจุบัน คือ ตำนานสมเด็จพระเจ้าพะโคะ แห่งวัดพะโคะหรือวัดราชประดิษฐฐาน อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา หรือที่รู้จักกันในนาม “ตำนานหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด” แห่งวัดช้างให้หรือวัดราชบุรณะ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ตำนานนี้ยังขาดการรวบรวมข้อมูลและศึกษาอย่างจริงจัง แม้ว่าตัวตำนานจะมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้วก็ตาม¹ ซึ่งปรากฏหลักฐานอยู่ในเอกสารกัลปนาวัตจังหวัดพัทลุง เรียกชื่อว่า “ขอเข้าตำราหมื่นตราพระธรรมวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง”² เอกสารฉบับนี้เก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ได้กล่าวถึงตำนานประวัติของสมเด็จพระเจ้าพะโคะ ตั้งแต่กำเนิด พญาอุคยดวงแก้ว บรรพชาวัดดีหลวง ศึกษารวมวัดสี่ห้วย อุปสมบทเมืองนครศรีธรรมราช เหยียบน้ำทะเลจืด จำพรรษาที่วัดแค ศึกษารวมที่วัดหลุมพลินาวาส แข่งขันธรรมชนะพรหมณ์ โปรดเกล้าฯ เป็นพระราชาคณะที่ “พระราชมนัสมีรามคุณูปมาจารย์” กลับเมืองสิงหนคร บุรณะพระศรีรัตนมหาธาตุเจดีย์วัดพะโคะ สร้างพระพุทธรูปและเจดีย์วัดคูหาสวรรค์ การพระราชทานกัลปนาที่ภูมิตานและเข้าพระโยมสงฆ์แก่วัดราชประดิษฐฐานหรือวัดพะโคะ เรื่องราวตำนานที่เป็น

¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล. หลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด : ศึกษาประวัติ คติความเชื่อและผลกระทบที่มีต่อสังคมและวัฒนธรรมภาคใต้. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, ๒๕๕๐. หน้า ๓๕.

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักงานรัฐมนตรี ประชุมพระตำราบรมราชทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยาภาค ๑. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. ๒๕๑๐ : หน้า ๗๔-๗๗.

ลายลักษณ์อักษรมีเพียงเท่านี้ แต่ในตำนานมูขปาฐะที่เล่าสืบต่อกันมาในท้องถิ่นแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้มีการเล่าถึงการหายตัวของสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือสมเด็จพระราชาชนนีสามีรามคุณูปมาจารย์ว่าท่านได้ละหายกลายเป็นดวงไฟพร้อมกับสามเณรรูปหนึ่งไปทางทิศใต้ ดังที่เจ้าอธิการลั่น กาญจนไต้ระบุไว้ว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาชนนีสามีรามก็พาสามเณรแก้วบุญรอดโละล่องไปในคืนวันลงอุโบสถ ปรากฏว่าชาวบ้านพะโคะ ชาวบ้านชุมพล ดีหลวง ก็เห็นดวงช่วงตามหลังเรียงเคียงข้างซ้ายไปอย่างโคลมลอยใหญ่ดวงเล็กดวง ช่วงไปข้างทิศใต้ สูงประมาณจากพื้นดินขึ้นไปราว ๕ เส้นเศษ สูงกว่าก็ได้¹

เรื่องราวเกี่ยวกับตำนานสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือสมเด็จพระราชาชนนีสามีรามคุณูปมาจารย์ ได้มีการเล่าขานกันอย่างแพร่หลายในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นเวลาหลายร้อยปี ส่วนที่ตำนานไปเกี่ยวข้องกับวัดข้างใต้ จังหวัดปัตตานี เกิดขึ้นในสมัยที่พระภิกษุทิม ธมมธโร หรือพระครูวิสัยโสภณ เป็นเจ้าอาวาสวัดข้างใต้ ได้มีการจัดสร้างพระเครื่องหลวงพ่อดวยเนื่อวานขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดข้างใต้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ซึ่งในขณะนั้นหลวงพ่อดวยเนื่อวาน้ำทะเลจืด ชาวบ้านเรียกกันว่า “ท่านข้างใต้”² เป็นอดีตเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดข้างใต้ มีสถูปเก็บอัฐิหักพังเหลือแต่หลักไม้แก่นปักอยู่หน้าวัดข้างใต้ริมเส้นทางรถไฟ ท่านข้างใต้ไม่มีใครทราบประวัติความเป็นมา ดังนั้นเพื่อให้พระเครื่องหลวงพ่อดวยเนื่อวาน้ำทะเลจืดวัดข้างใต้ มีตำนานหรือประวัติรองรับ จึงมีการรวบรวมตำนานที่เกี่ยวข้องกับหลวงพ่อดวย โดยการนำตำนานสมเด็จพระเจ้าพะโคะรวมเข้ากับตำนานท่านข้างใต้ หรือที่ชาวเมืองไทรบุรีเรียกว่า “ท่านลังกา” ให้เป็นตำนานเดียวกัน เรียกว่า ตำนานหลวงพ่อดวยเนื่อวาน้ำทะเลจืด วัดข้างใต้ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ต่อมาทางวัดข้างใต้ได้จัดพิมพ์ตำนานนี้ออกเผยแพร่ ครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑³ และจัดพิมพ์อีกหลายครั้งทำให้ตำนานเรื่องนี้เผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง และยังเป็นสิ่งกระตุ้นให้ผู้คนหันมาสนใจตำนานนี้มากขึ้น เป็นเหตุให้ระยะต่อมาได้มีการค้นพบสถานที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่นภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับตำนานหลวงพ่อดวยมีเป็นจำนวนมาก เช่น สถานที่อุปสมบทที่คลองท่าแพ สถานที่สุสานตาขุนลก สถานที่ปักกลดสมเด็จพระเจ้าพะโคะ จังหวัดนครศรีธรรมราช ถ้ำวิปัสสนาเขาตังเกียบ สถานที่พักศพวัดบันลือคชาวาส (ข้างใต้ตก) จังหวัดปัตตานี เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบสถานที่หลายแห่งในรัฐทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซีย

¹ เจ้าอธิการลั่น กาญจนไต้. ประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะราชาชนนีสามีรามคุณูปมาจารย์เหยียบน้ำทะเลเค็มกลับจิตเท่ากงเกวียน. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุญธรรมโอสถ, ๒๕๐๖. หน้า ๑๓๒.

² อนันต์ คณานุรักษ์และพระครูวิสัยโสภณ (ทิม ธมมธโร). ตำนานเรื่องหลวงพ่อดวยเนื่อวาน้ำทะเลจืดเจ้าอาวาสองค์แรกวัดราษฎร์บูรณะ (ข้างใต้) ประวัติการสร้างพระเครื่องและคุณอภินิหารสมเด็จพระหลวงพ่อดวย ณ วัดข้างใต้ ตำบลป่าไร่ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. สงขลา. โรงพิมพ์ดุสิต, ๒๕๐๕. หน้า ๓๙.

³ เรื่องเดิม. หน้า ๓

ที่เกี่ยวข้องกับตำนานหลวงพ่อทวด เช่น สถานที่มรณภาพของหลวงพ่อทวดริมฝั่งน้ำสุโขทัย บรจกับสุโขทัยเมืองศรีนครินทร์ รัฐประะ สถานที่พักศพโคกเมรุ สถานที่พักศพกิตติสามี (ควนพระ) สถานที่พักศพกิตติจันดี (ควนเจดีย์) สถานที่พักศพวัดทุ่งควาย (ป่าดงเกอ์เบา) รัฐเกดะห์ เป็นต้น¹ ตำนานและสถานที่เหล่านี้กระจายอยู่ในวงกว้างและสถานที่หลายแห่งถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากเดิม บางแห่งผู้คนในท้องถิ่นกำลังล้มเลือนและขาดการถ่ายทอดและสืบทอดตำนานเดิม บางแห่งมีการเสริมสร้างตำนานใหม่เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญให้กับสถานที่นั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเร่งดำเนินการจัดเก็บและรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อทวดในภาคใต้ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกในคุณค่าและมีการอนุรักษ์สืบทอดตำนานอย่างเหมาะสม ซึ่งจะเป็นข้อมูลนำไปสู่การเสนอขอให้ตำนานหลวงพ่อทวดเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติต่อไป

๒. โจทย์ของการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

๒.๑ มีวิธีการหรือกระบวนการอย่างไรที่สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ตำนานหลวงพ่อทวดเทียบน้ำหนักทะเลจืดให้ครอบคลุมทุกสถานที่และตรงกับข้อเท็จจริงมากที่สุด เพื่อที่จะนำมาใช้ในการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๒.๒ มีวิธีการหรือกระบวนการอย่างไรที่สามารถกระตุ้นสำนึกให้เจ้าของวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นร่วมกันปกป้องคุ้มครองและสืบทอดตำนานหลวงพ่อทวดเทียบน้ำหนักทะเลจืด เพื่อนำคุณค่าและความหมายที่แท้จริงมาใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์และสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นต่อไป

๓. วัตถุประสงค์การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลตำนานหลวงพ่อทวดในภาคใต้ของประเทศไทย เพื่อเสนอเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๓.๑ เพื่อให้ได้องค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อทวดเทียบน้ำหนักทะเลจืดในขอบเขตภาคใต้ของประเทศไทย

๓.๒ เพื่อสร้างวิธีการและกระบวนการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อทวดเทียบน้ำหนักทะเลจืด โดยชุมชนมีส่วนร่วมและให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกในคุณค่าและมีการสืบทอดต่อไปอย่างเหมาะสม

๓.๓ เพื่อนำไปสู่การเสนอขอให้ตำนานหลวงพ่อทวดเทียบน้ำหนักทะเลจืดเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในขอบเขตของประเทศไทยและของโลก

¹ ดูรายละเอียดใน. ชัยวุฒิ พิชะกุล. ย้อนรอยเส้นทางและมรดกสถานหลวงพ่อทวดเทียบน้ำหนักทะเลจืด วัดช้างให้อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, ๒๕๔๗.

๔. ขอบเขต/วิธีการดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

๔.๑ ขอบเขตของข้อมูล

๔.๑.๑ ชุมชนที่เกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๔.๑.๑.๑ คณะกรรมการวัฒนธรรมจังหวัด อำเภอและตำบล พระภิกษุ ครูชาวบ้านและปราชญ์ท้องถิ่นในเขตพื้นที่การศึกษา

๔.๑.๑.๒ วัด สถานศึกษา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล และสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดในเขตพื้นที่ศึกษา

๔.๒ พื้นที่ในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

๔.๒.๑ จังหวัดปัตตานี ได้แก่ วัดช้างให้ วัดทรายขาว วัดช้างให้ตก วัดห้วยเงาะ อำเภอโคกโพธิ์ วัดสำเภายะ อำเภอยะหริ่ง

๔.๒.๒ จังหวัดพัทลุง ได้แก่ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง

๔.๒.๓ จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ วัดท่าแพ วัดเสมาเมือง วัดคงคาเลียบ สุสานตาขุนลก ลือเมือง อำเภอเมือง วัดหัวลำภู วัดพัทธสีมา เขาพังไกร อำเภอหัวไทร สถานที่ปักกลดบ้านโกฏฐิ อำเภอปากพนัง บ่อน้ำรอยเท้าหลวงพ่อทวด เกาะนุ้ย อำเภอขนอม

๔.๒.๔ จังหวัดสงขลา ได้แก่ วัดพะโคะ วัดดีหลวง สำนักสงฆ์บ้านทุ่งเปล ยางไม้เท้า วัดศิลาลอย วัดพังเถียะ สำนักสงฆ์ตันเลียบ อำเภอสทิงพระ วัดสีหยง อำเภอระโนด สถานที่ปักกลดบ้านวัดจันทร์ สถานที่ปักกลดบ้านบนสวน อำเภอสิงหนคร

๔.๒.๕ จังหวัดตรัง ได้แก่ วัดควนวิเศษ อำเภอเมือง

๔.๒.๖ จังหวัดระนอง ได้แก่ วัดวาริบรรพต (บางนอน) อำเภอเมือง

๔.๓ วิธีดำเนินการที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลตำนานหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดในภาคใต้ ได้กำหนดแผนงานเบื้องต้นเพื่อนำมาใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่ในแต่ละชุมชน โดยดำเนินการดังนี้

๔.๓.๑ คณะทีมงานเก็บข้อมูล ประกอบด้วยนักวิชาการที่มีประสบการณ์และมีความรู้เกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด ประกอบด้วยหัวหน้าโครงการวิจัย ผู้ร่วมโครงการวิจัย และตัวแทนจากชุมชนที่มีความสนใจเกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อทวด ชุมชนละ ๑ คน

๔.๓.๒ การจัดประชุมทีมงานเก็บข้อมูล จัดประชุมทีมงานก่อนเก็บข้อมูลเพื่อชี้แจงและกำหนดภารกิจ ได้ทำความเข้าใจร่วมกันในเรื่องภารกิจที่ต้องดำเนินงานตลอดโครงการ เช่น วัตถุประสงค์ เป้าหมาย ลักษณะการดำเนินงาน การกำหนดขอบเขตชุมชน บทบาทของชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วม เนื้อหาของตำนานและภูมิปัญญาจากตำนาน เป็นต้น

๔.๓.๓ การจัดการและดำเนินการในชุมชน ดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

๔.๓.๓.๑ การกำหนดวันและพื้นที่เก็บข้อมูล ประชุมทีมงานและสำรวจชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนานหลวงพ่อดวงเหยียบน้ำทะเลจืด เพื่อหาผู้รู้หรือปราชญ์ในท้องถิ่นและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับตำนานในท้องถิ่นพร้อมกับการคัดเลือกตัวบุคคลในท้องถิ่นเป็นผู้ประสานงานหลักในชุมชนและกำหนดวันในการเก็บข้อมูล

๔.๓.๓.๒ การจัดเวทีประชุมเสวนาโดยชุมชนมีส่วนร่วมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จำนวน ๓ ครั้ง โดยคัดเลือกชุมชนต่อไปนี้เป็นสถานที่ประชุม

ก. ชุมชนช่างไห้ จัดประชุมที่วัดช่างไห้ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

ข. ชุมชนพะโคะ จัดประชุมที่วัดพะโคะ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

ค. ชุมชนท่าแพ จัดประชุมที่วัดท่าแพ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

๔.๓.๔ กระบวนการชุมชนมีส่วนร่วม เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตำนานหลวงพ่อดวง โดยดำเนินการดังนี้

๔.๓.๔.๑ ประชุมทีมงานและผู้ประสานงานในท้องถิ่น เพื่อกำหนดพื้นที่และกำหนดวันประชุม โดยเลือกพื้นที่ที่มีตำนานหลวงพ่อดวงแพร่กระจายในวงกว้างหรือพื้นที่ที่มีการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อหลวงพ่อดวงและเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

๔.๓.๔.๒ ประสานงานติดต่อกับพื้นที่ที่กำหนดเพื่อเชิญผู้รู้หรือปราชญ์ในท้องถิ่นและประชาชนทั่วไปพื้นที่ละ ๒๕-๓๐ คน มาร่วมประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตามประเด็นที่กำหนด

๔.๓.๔.๓ จัดประชุมโดยให้ชุมชนให้ข้อมูลเกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อดวงและร่วมกันกำหนดอัตลักษณ์ของชุมชน เพื่อผลักดันไปสู่กิจกรรมที่มีตำนานหลวงพ่อดวงและสถาบันทางพุทธศาสนาหรือสถานที่เกี่ยวข้องกับหลวงพ่อดวงเป็นศูนย์กลาง

๔.๓.๔.๔ ให้ชุมชนเป็นผู้ร่วมกันกำหนดแนวทางการถ่ายทอดและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อดวงในแต่ละท้องถิ่น

๔.๓.๔.๕ ให้ชุมชนร่วมกันตอบคำถาม จำนวน ๓๐ ข้อ ตามรูปแบบคำถามของยูเนสโก

๔.๓.๕ การถ่ายทอดองค์ความรู้เดิมจากมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนด ดังนี้

๔.๓.๕.๑ ให้ชุมชนร่วมกันสร้างอัตลักษณ์บนพื้นฐานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจากตำนานหลวงพ่อดวงในแต่ละท้องถิ่น โดยมีตำนานหลวงพ่อดวงเหยียบน้ำทะเลจืดและสถาบันทางพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง

๔.๓.๕.๒ การถ่ายทอดและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับตำนาน หลวงพ่อทวดระหว่างผู้รู้ในท้องถิ่น ปู่ย่าตายายสู่บุตรหลานและคนทั่วไป โดยผ่านกิจกรรมที่ชุมชน ร่วมกันกำหนด

๔.๓.๕.๓ การรวบรวมและจัดเก็บรักษาข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจาก ตำนานหลวงพ่ทวดในรูปของเสียง ภาพนิ่ง และภาพเคลื่อนไหว เพื่อประโยชน์ในการบริการทาง วิชาการต่อไป

๔.๓.๖ การติดตามงาน มีการประชุมทีมงานอย่างสม่ำเสมอหลังจากเก็บข้อมูลภาคสนาม และการประชุมเสวนาโดยชุมชนมีส่วนร่วม และรายงานผลการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ หากมี ปัญหาจะได้รับการแก้ไขได้ทันที และสามารถปรับเปลี่ยนประเด็นได้ตามความเหมาะสม มีการ บันทึกการประชุม และบางครั้งอาจต้องมีการปรับแผนการดำเนินงานตามปัจจัยที่จำเป็น เพื่อให้เกิด ความคล่องตัวในการดำเนินงาน

๕ แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับตำนาน

การเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับตำนานหลวงพ่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด หรือตำนานสมเด็จพระ เจ้าพะโคะในครั้งนี้ ต้องอาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องหลายประการ ดังนี้

ปฐม หงษ์สุวรรณ¹ ได้ศึกษาตำนานในมิติวัฒนธรรมไว้พอสรุปได้ว่า สิ่งที่เด่นชัดที่ทำให้ ตำนานมีความแตกต่างจากข้อมูลคติชนวิทยาประเภทอื่น ๆ คือ ตำนานเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้อง กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ในหลายวัฒนธรรมทั้งในโลกตะวันตกและโลกตะวันออกพบว่าตำนานส่วนใหญ่ เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับจักรวาลการกำเนิดสรรพสิ่งบนโลก รวมทั้งเผ่าพันธุ์และกำเนิดวัฒนธรรม ของมนุษย์ ดังเห็นได้จากหนังสือเรื่อง “แหล่งกำเนิด” (Genesis) ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางศาสนาของ ชาวยิวและคริสต์ คัมภีร์พระไตรปิฎกของชาวพุทธและคัมภีร์อัลกุรอานของอิสลาม คัมภีร์เหล่านี้ล้วน มีคำอธิบายกำเนิดของจักรวาลและมนุษย์ปรากฏแทรกอยู่ทั้งสิ้น ตำนานจึงเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง กับระบบความเชื่อและศาสนาของกลุ่มชนอย่างใกล้ชิด เพราะมีลักษณะถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์และการ แสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ตลอดถึงสถานภาพที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นตำนานจึงเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดวัฒนธรรมและเรื่องราวทางสังคมต่าง ๆ นอกจากนี้ตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่ชี้ให้เห็น ระบบความรู้ ความคิด และความเชื่อของกลุ่มชนในสังคม

ในส่วนของการศึกษาตำนานของประเทศไทย เดวิด เค วัยอาจ² ได้ศึกษาตำนานใน ภาคเหนือของไทยและได้แบ่งตำนานออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

¹ ปฐม หงษ์สุวรรณ. กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. หน้า ๒-๓

² เดวิด เค วัยอาจ. “การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร”, วารสารธรรมศาสตร์. ๖ (๑) : ๓-๖, มิถุนายน-กันยายน. ๒๕๑๙.

๑ ตำนานที่มีเนื้อหาตีค่าบรรพ์ เนื้อหาเกี่ยวกับเมืองโบราณในภาคเหนือก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

๒ ตำนานที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากล เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา เช่น จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา เป็นต้น

๓ ตำนานปุษนียสถานและปุษนียวัตถุ เนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนาแต่เน้นเฉพาะเรื่องราวปุษนียสถานและปุษนียวัตถุ เช่น นิทานพระพุทธรูปหิงค์ ตำนานรัตนพิมพ์วงศ์หรือตำนานพระแก้วมรกต เป็นต้น

การศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ ธิดา สารระยา¹ ที่ได้ศึกษาดำเนินการของไทยพบว่าตำนานพอจะแบ่งประเภทตามเนื้อหาออกได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ตำนานเกี่ยวกับวีรบุรุษหรือบุคคล เช่น พระร่วง แถนล่อ เป็นต้น ตำนานเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสถานที่และปุษนียสถานสำคัญ เช่น ตำนานตาม่องล่าย ตำนานเกาะหนู-เกาะแมว ตำนานพระปะโทน พญาหง-พญาพาน เป็นต้น ตำนานเกี่ยวกับความเป็นมาของสังคมและบ้านเมือง เช่น ตำนานโยนกเชียงแสน ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานเมืองเชียงใหม่ ตำนานสุวรรณโคมคำ เป็นต้น

ในทำนองเดียวกัน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์² ได้ศึกษาดำเนินการในภาคอีสาน เรื่อง “อุรังคธาตุตำนานพระธาตุพนม” พบว่าตำนานเรื่องนี้มีเนื้อหาแบ่งออก ๒ ประเภท ได้แก่ ประเภทนิทานปรัมปราและประวัติบุคคลสำคัญของลาว ประกอบด้วยอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานเดิมของพระธาตุพนม) นิทานเกี่ยวกับสถานที่สำคัญโดยเฉพาะรอยพระพุทธบาทในสถานที่ต่าง ๆ แถบลุ่มแม่น้ำโขง เรื่อง ศาสนนคร ตำนานเมืองร้อยเอ็ด และตำนานเมืองเวียงจันทน์ ส่วนที่เป็นประวัติบุคคลสำคัญของล้านนานั้นเป็นเรื่องทำนองนิทานปรัมปรา เป็นการเขียนขึ้นเพื่อยกย่องพระเกียรติของบุคคลสำคัญและความเชื่อในด้านต่าง ๆ รวมถึงสะท้อนให้เห็นแนวความคิดของคนที่มีต่อดินแดนที่ตนมาตั้งถิ่นฐานอยู่และความสัมพันธ์ที่มีต่อดินแดนข้างเคียงอีกด้วย

ในส่วนของภาคใต้ก็มีผู้ศึกษาดำเนินการต่าง ๆ ไว้หลายคน ดังที่ สงบ สงเมือง³ ได้กล่าวถึงตำนานในภาคใต้ไว้ว่า จารีตในการจดจำเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตแล้วถ่ายทอดสืบต่อไปยังลูกหลานในช่วงอายุต่าง ๆ กัน โดยวิธีการบอกเล่าก็ได้อุบัติขึ้นมาก่อนหน้านั้นแล้ว ซึ่งการถ่ายทอด

¹ ธิดา สารระยา. “มองประวัติศาสตร์สุโขทัยจากตำนาน”, เอกลักษณ์ไทย. ๑ (๓) : ๘๕-๘๖, มีนาคม ๒๕๒๐.

² พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “อุรังคธาตุตำนานพระธาตุพนม : ใน สัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ , โรงพิมพ์เรือนแก้วกราฟิมพ์, ๒๕๒๑. หน้า ๒๒-๒๔.

³ สงบ สงเมือง. ความเป็นมาและขอบข่ายของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ เอกสารหมายเลข ๑ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการคุรุระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้” ๔-๑๐ มกราคม ๒๕๓๐ ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา, หน้า ๒.

ประวัติศาสตร์แบบนี้เป็นการถ่ายทอดแบบตำนานนั่นเอง และแท้จริงแล้วถือว่าเป็นจารีตเก่าแก่ที่สุดของมนุษยชาติที่ใช้ในการสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญา วัฒนธรรม และจารีตประเพณี จากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นอีกรุ่นหนึ่ง การถ่ายทอดประวัติศาสตร์แบบตำนานในระยะแรก ๆ เป็นเพียงการบอกเล่าด้วยปากเปล่าหรือมุขปาฐะแล้วจดจำสืบทอดกันมา จนกระทั่งมีการคิดประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นใช้ก็จะมีการบันทึกตำนานต่าง ๆ ลงเป็นลายลักษณ์อักษรในใบลาน สมุดข่อยหรือหนังสือбуд และในกระดาษสาหรือที่ทางภาคใต้เรียกว่า “เพลา” ตำนานสำคัญ ๆ เรื่องแรก ๆ ที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรทางภาคใต้ก็คือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเชื่อกันว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา ตำนานฉบับนี้นับได้ว่าเป็นตำนานเมืองที่เก่าแก่ที่สุดทางภาคใต้ มีลักษณะการบันทึกแบบตำนานทั่วไป ที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อจากพุทธศาสนานิกายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องของการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุไปสร้างพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช การเรียกราชทินนามของเจ้าเมืองว่า “ศรีธรรมโศกราช” เลียนแบบธรรมราชาโศกมหาราชของอินเดีย และการปกครองหัวเมืองตามระบอบเมืองสิบสองนักษัตรที่ไม่มีปรากฏ ณ ที่ใดในประเทศไทยมาก่อน

ส่วนประทีป ชุมพล¹ ได้ศึกษาดำเนินงานในภาคใต้ได้แบ่งตำนานออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ตำนานที่มีเนื้อหาเขียนขึ้นในท้องถิ่นเพื่อบันทึกเหตุการณ์และแสดงโลกทัศน์ของผู้เขียน ได้แก่ ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ตำนานนางเลือดขาว และตำนานที่เขียนขึ้นเพื่อบันทึกเรื่องราวเสนอต่อผู้ปกครองในฐานะผู้อยู่ใต้ปกครอง ได้แก่ พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารเมืองพัทลุง พงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองปัตตานี และพงศาวดารเมืองระนอง นอกจากนี้ผู้ศึกษายังได้แบ่งตำนานเมืองนครศรีธรรมราชออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มตำนานเมืองนครศรีธรรมราชเขียนโดยกลุ่มราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช และกลุ่มตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เขียนขึ้นโดยกลุ่มราชวงศ์ศรีมหาราชหรือศรีมหาราชา

การศึกษาดำเนินงานดังกล่าวมาพอสรุปแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับตำนานได้ว่า ตำนานเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง วีรบุรุษ สถานที่สำคัญต่าง ๆ ซึ่งแบ่งเป็นตำนานฝ่ายศาสนจักรหรือเกี่ยวกับตำนานศาสนาและตำนานฝ่ายอาณาจักรที่เกี่ยวข้องกับบ้านเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ มีเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้เข้าใจว่าตำนานเป็นเรื่องเชื่อถือเป็นหลักฐานไม่ได้ แต่ความจริงแล้วตำนานมีพื้นฐานมาจากข้อเท็จจริงผู้ศึกษาจึงต้องวิเคราะห์สัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในตำนาน เพื่อตีความตำนานได้ถูกต้อง เพราะตำนานแต่ละเรื่องมีสาระถ

¹ ประทีป ชุมพล. “วรรณกรรมภาคใต้ประเภทตำนาน : การศึกษาเฉพาะกรณี; การสัมมนาทางวิชาการวรรณกรรมภาคใต้จากหนังสือбуд วันที่ ๘-๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๒๘. ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา. หน้า ๑- ๒๕.

ที่แท้จริงแฝงอยู่¹ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดเก็บข้อมูล
ตำนานหลวงพ่อดุสิตเหียบน้ำทะเลจืดในภาคใต้ต่อไป

๖. เป้าหมายและผู้ได้รับประโยชน์จากผลงาน

๖.๑ การรวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อดุสิตในภาคใต้ได้ทุกพื้นที่ทั้งที่เป็น
องค์ความรู้ทางด้านเอกสารหรือตำนานประเภทลายลักษณ์อักษรและประเภทเรื่องเล่าสืบทอดกันมา
หรือประเภทมุขปาฐะ ซึ่งเป็นข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมวัฒนธรรมและองค์กร หรือ
หน่วยงานทางวัฒนธรรม สถานศึกษา วัด ทั้งภาครัฐและเอกชน สามารถนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์
เพื่อการวางแผนส่งเสริมและพัฒนาชุมชนต่อไป

๖.๒ ชาวบ้านและชุมชนสามารถสร้างกระบวนการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับตำนาน
หลวงพ่อดุสิตเหียบน้ำทะเลจืดได้อย่างเป็นระบบ โดยชุมชนมีส่วนร่วมทำให้ชุมชนได้เรียนรู้เรื่องราว
ของชุมชนตนเอง และยังเป็นการสร้างจิตสำนึกให้ผู้คนในชุมชนได้เห็นคุณค่า และร่วมกันถ่ายทอด
และสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับข้อเท็จจริงและยุคสมัย

๖.๓ มีการนำเสนอให้ตำนานหลวงพ่อดุสิตเหียบน้ำทะเลจืดในภาคใต้เป็นมรดกภูมิปัญญาทาง
วัฒนธรรมของประเทศไทยและของโลก ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนภาคใต้ของประเทศไทยและต่อ
สังคมโลกในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับตำนานหลวงพ่อดุสิตให้เป็นมรดก
ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมร่วมกันของมนุษยชาติ

¹ ไพบูลย์ ดวงจันทร์และคณะ. ตำนานนางเลือดขาวในภาคใต้ของประเทศไทยเพื่อเสนอให้เป็นมรดกภูมิปัญญา
ทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๖ หน้า ๙-๑๐